

1-26*

PP. 1-26
 Izekwa umatshele mataso F. Vilakazi
 "Cabangaye and other matters" no Nzondo meunu K13/21
 1 of the Chunu tribe "yp (10/6) 13 MAY 1940" and indexed
 438 (32) ilCabangaye ka Phakade ka
Macingwane wase Macurwini:-

Kuthena ngokuhlupha kaka
Ishaka inkosi yakwazulu, umacing-
wane wabona ukuthi akukho ma-
siza okungcono ukubaleka eduze
kuka Ishaka. Ukukhukhula kwa-
wo amacunu aye ashayeko ondirini
kuma Hlubi. Ngokubona lohu usethu
mela impi uShaka ukulandela ama-
cunu. Ukuthi amacunu esumipha
mbanisela umkhondo uShaka nempi
yakhe. Kuthena ukuba afo umaci-
ngwane kwabusa uShakade indoda-
na yakhe. UShakade akayi thandanga
impant' nenhlalo yakhe eduze nama
Hlubi njengoba inzwe lase lingenwe
yibona abamuhlophe. Kuthena ku-
ngafa uShaka waphindela ukuyo
khonza em kwazulu nesizwe sakh-
kwafuma-nischa ukuthi inhlalo-
iseyimbi njalo. Nezimpi ziseningi
kwazulu nonbango muningi uku-
phumula akukho. Usekhukhula
naye.

Ushkhukhula ku mpande. Uthe
 na uma owelle (uLigela) Tuhela
 wase uyakha ngaphesheya wethe-
 mba abamhlophe, ngoba uLomsewu
 ka Lonzisa wayesekhona kanye nama-
 nye amaBunu. Uthena ukufika
 kwakhe u Phakade wafumanisa a-
 malala abase mabeleni inkosi eyabo
 kuwu lotshana. Usemubulala a-
 macunu. Ukubaleka kwayo eyase
 mabeleni. Kuthena uma esefile u
 Phakade washija amadodana ama-
 bili uLsabarngayo noLilwane. Ku-
 thena uLomsewu wafika uzwi loku-
 thi amakhosi wonke mayathel-
 e ngezikhumbi zezinyamazane nange
 zimpondo zezinyamazane. Amanye
 amakhosi akhwanukela loku nje
 ngamacunu namagwane nabathe-
 nbe kodwa uzulu akavuma. Kula-
 pha uLelshwayo noLomsewu se-
 phe phambana. ULelshwayo usekhomba
 ubuningi bamabutho akhe, elinga-
 nisa ngoboya besikhumba senkabi
 ukutla misukwana aphela wothela

Usonsewu naye walinganisa uba
 ningi banabutho akhe ngopho
 ho. Usecuka usonsewu egonda
 ku langalibalele inkosi yama
 Hlubi ayavuma ukulalela usonsewu
 usegala ngayo ukulwa usonsewu
 asehlulwa ania Hlubi. Athena nona
 ekwela undi afumanisa abeluthu
 bawu gwaza. Usebuya manjena u
 sonsewu. Usekhi. Ku tetsuwayo ku
 hle uma ephakamisa indwangu uyo
 bo wehlulwo kuhle utetsuwayo amuli
 ndele. Sekusuka amacumi naba
 thembu namagwana behlasela u
 zulu naye belu usonsewu. Kwathi
 inkosi yase macumwini uabanga
 ye wahamba nabantu bakhe kwa
 khi eyaba thembu bayalela eyabo
 inkosi. Izinduna zathi asiyazui
 nkosi ehlaselayo. nebala ukhulala
 kwakhe umgama. Impikha yalwela
 esandlwane. Uthi ^{infragant} umatheno owaye
 khona kulempi ebele amacansi
 nezigiki nabanye, kwathi ukuba
 ihlangane uzulu wawutha.

Sakhala kuma ngisi kwathi u
u babangaye esebone ukuthi u
zulu ubokile akavuma ushiya
 inkundla kwakulapha ibutho la
 khe imbungulu ingaka shayi
 yona. Kuthena nomna uSomsu
Joseph kamisa iduku ukusho u
thi bechutwe uZulu akabe esa
 ma. Kwayilapha ethi ngashiywa
 kwathi imbungulu ka babangaye
ngaye yabubela lapho kanye na
ye u babangaye. Kwathi abama
 cansi ukubonaku babaleka ka
 khulu impela baphunda emva.
 Kuthena ngakusasa uSomsu
 wase eyiphaka ngokusha lapho
 afike amucitha khona uzulu.
 Kwathi ngendaba yezinduna, ya
 bathena inkosi iyazitlukisa
 zaye zaykhomba izinduna ngo
 ba zifuna ukubekwa nazo ezi
 nye uJingo zibebe kamaphitha oy
 etha wenza inkosi ukuba ikanjwa
 kwathi nalapha isithathwe wathath
 tha isigodlo senkosi kwasesakhe.

s 438

Ykhona loku shwalwisa uShingulu
 nozibebu. ngoba uyena futhi owa
 hlalngabeza inkosi ngenzi mian
 kwana beyibuyisa abanhlapho.
 Kwathi uma ubabangaye ese
 file amacumu athukuthela in
 pela kakulu. Kwase kuthatha
 yena uSilwane umfowabo. USilwa
 ne kwakuyindoda emnyama ye
 sabeka kakulu impela. Kodwa
 ngesikhathi sakhe wawabusa ka
 kle impela amacumu. Kwakuyindo
 da efuna ukuthula. Namantlanjina
 amacumu ayayiklumbela lendoda
 umuntu owaye nocukw wayehlawa
 liwa, shawu lalingaphatwa emu
 sindweni ngaphandle umakumeny
 zelwe ukuthi maziphatlwe izihla
 ngu. USilwane waye wathanda a
 ndadoda. waye fumaniwa eba
 ndla njalo exoxa namadoda ezenzi
 nezinge izindaba. Kodwa yena wa
 yethanda ukudumela kubathembu
 abuzwe izinduna nebandla. Kuze
 kwathi ngenzi ka Bambatha wa

438
 wakhombisa ulaka lakho musu
 kwana kuyothelwa ngaphesheya
 kwe mpozana kwabanye laplo impi
 ayiphaka kusukela ekuseni laze
 layoshona engallanga esemnyama
 ngenesilwane. Wayiphaka waze wa
 phaka neyambhela laplo atha
 leligama ibutho lawo kwathiwa
 izazi. Kuthiwa wayefuna ukwleke
 lela u Bambatha. Basheshan ku
 mbona abambhlophe bamudingisa
 masishane esafuna amaxakudu
 mela. Kwathi engazele kwaga
 mika amaphayisa ambhlophe a
 mtshena ukuthi uyafunwa enka
 ntolo e Uwenene. U Silwane wa bona
 ukuthi akasenzaku buya sebe
 yakumudingisa abambhlophe
 nebala akamange esabuya
 wadingi ngiwa.

Kwathuzinto iziringi zashitsha
 kwathi nokweshwana kwenkosi a
 kwabe kusaziwa. Into eyenza loku impi
 yizindela namathelamali. Umuntu no
 ma elambile ngesikhathi sika Silwane

waye ngalokathi ukukha okusema
 simini. Nothuke ekukha amahle
 za usezowathukusa impela ngoba
 engahlawuliswa inkomo. Bekuthi
 uma eseshwana uSilwane aye
 mezele ukuthi wonke umuntu aye
 afike. Amubutho wona eze ephelile
 ehlome ngempela sengathi azoplu
 ma impi. Nokwumula kubo okwe
 mpi. Kuzakuthi yena uSilwane ela
 shwe izinyanga zimugqinisa ngezi
 thelezi, ephalaza futu, ukuzo agine
 nomma izitha zimuhlasela. Wayehlala
 ngokuwesaba amaShenbu ukuthi nga
 hle amenze kabi. Kwathi nomma esetha
 thekhona uvalo laluku lunaye. Into
 eyamunisa kabi yibona abantu
 phe ngabe wawadumela amaShenbu
 bekuthi unwa hokuba yena esephu
 mile bonke abantu bahambeni
 zinduna sebeyogezela emfuleni. Ku
 thi umakubuywa besebuyosinwa
 kanye nayo inkosi ngobo. Kubo
 kubhe ngalo sukho. Kubulawe nezi
 n kabi kosiwe kudliwa.

Omunye umthetho ka Silwane, wa
 thi umthetho wokuthomba kuhle
 ugcinwe njalonyena. Uma umfana
 eseqala ubudoda kwakubona kala
 ngoba kuse engasekho ekhaya nezinko
 mo zingekho esibayeni. Kuzakuthi
 umabonka abadala bamangale
 ukuthi izinkomo zikhonephi. Sekuzo
 buza kubafana ukuthi ubani o
 ngekona. Sebzo kusho ukuthi
 ubani ongekho. Sekuzokwaziwa
 ukuthi ubani useqale ubudoda.
 Uzohlala ehlangene lize khoneleloku
 buke kubusuku. Kuthi uma efika
 ekhaya nezinkomo angakhuluni
 si muntu. Kuthi nozima benudla
 lisa bentela athule njena. Uyise wom
 fana usezokhipha imbuzi ukummu
 hlabisa. Bese iyadliwa leyobuzi
 umukhaya. Usezokhuluma ma
 njena. hoku kwakwenza abafana
 baqine babe amadoda. Kuthena
 ngokudingiswa ku ka Silwane ku
 fa konke lokhu.

9 438
 Umuzika silwane yayimubili ku
 sekwukeni 2 zantandaneni.
 Ekwukeni iwona muzi onklulu
 impela ka silwane nalapha umjudi
 asakhe khona manjena. Umjudi indo
 dana ka silwane eyona bambela u
 u sinakade ozalwa inkosikazi uma
 ngubane noko usemuncane. Inkosi.
 kazi yona ihlala ezintandane. Umjudi
 walithola leligama ngoba uninawo
 landela inkosi uma idingiswa abam
 hlopha. Unina ka mjidi akuyona ko
 dwa inkosikazi. Kwathi ngempiyazi
 ndelanamathela kwakhetwa umjudi
 ukubambela u sinakade.

Kwathi emadodaneni ka Phakade
 njengoba u babangaye yena wafela
 empini yamaqisi no zulu bathi
 bebaleka abanye yena waye salinde
 le ukubamba kwembungulu.

U silwane yena wajudiswa ngoba
 kubona kala ukuthi uhloseyona i
 mpi. Kwabona kala musukwa^{na} u
 mfoka. Kakaza ethela inkosi emhlophe
 ngothuli u m u browuni ezothelisa.

Kwathi uUlayisa yena wawele
 la ngaphesheya, wabusa khonaye
 na. Ulayisa uzala onzone, umkwe
nyane, nabanye abaningi omnyeni.
 Kuze kwathi ngempi yezindela wa
 chithwa umkwenyane ngoba uUlayi
sa wayeselela yena sekubusa indoda
 na. Kuthena uma echithwa umkwe
nyane kwesatshwa ukuthi uzokweny
 a ucukwenze umubango no nyido.
 Kwabekwa u klathi wakwa Shezi esi
 khundleni - saka. Nanamhlanje na
 izinceku zika nyidi akuwona a
Amacunu ngezibongo. Ukhettha kwabo
 ezinye izibongo ngokwesaba uenk
uma nyukubelana inkosa
 zana ka Phakade. Unyukubelana
 akabonaze agane. Kuthiwa khona
 ebuncaneni bakhe waye nyanya
 ukubhangana nomfana. Akafuna
 nga ukhinqolisa umuzimba wakhe.
 Kuthiwa ziningi izinsizwa zezi
 khulwane ezazimufuna kodwa ye
 akavumanga nakwe yodwa insizwa
 ukubhangana nayo. Nokugomama.

Kuthera sebembonisa abanye
 akabonaze avume. Umyakumbela
 wenkosi uyesabeka unjengomfo
 wabo u Swane. Unomzi wakhe
 yedwa ekuweneni. Uyena noluleka
 amakhosi noma kubonakala u
 kutshi inkosi yimbi namhlangena
 ilokhu kusile ithukuthele size
 hlulekile izinceku ukuyikhuliza
 kodwa unasokufika lona ka
Phakade kuyona igale u kuthuthu
 mela nokubona onke amaswashi
 wo unamnyakumbela wenkosi. U
 yena okwathi noma u Swane e
 thukuthele muschwana kulwa
 u Bambatha wamukhuliza ukuthi
 amuse ukuchitha ubukhosi baka
 u. nebala kwathi kanti u bese
 ephake ngezigaba waze waphaka
 neyamakhelwa imbala wakuyewa
 zikhuliza. Kodwa noko abanumelophe
 bakubukisisa konke lokunike
 nza kuka Swane. Ziningi izimpi
 elamula umyakumbela wenkosi ka
Phakade.

Nokuze abo thembu abangapho sheya ko Lukela ngasemacumvini angabulawa uyeka oloku evimba ulaka lwamakhesi. Nangempi ye zindela namathela wakhuza ka ningi eplinda plinda. Kodwa ku fumaniweka ukuthi naye akayi thanda ngo ~~indaba~~ yo ukuthi amla aynu angabulawa unjokazana iceka ka Silwane. umzocithwayo eyayi hlala ezintandane nekosi kasi yentsi si uma ngubane. Uyena uma ngubane awamela u Nzocithwayo ukuthi abeyinkosi yamacunu. Nabanye abantu bawamela yena umama ngubane. Kuthenda noma umanyu kumbela ethi uyamubonisa u mama ngubane akavuma neze ukulalela. Kwelapha no libaeng azibekile ngalendaba. Umakushi wo inkosi uyona yakhomba incedu ukuba iboyi nkosi esikhundleni sayo. Impike yalwela kulowo mnyama uyena kungekho ukuyi lamula.

Nonjudi uyena thembalake uma nyukumbelana. Njengoba naye
 swacatha bonke ababe amacunweni
 wazimela yedwa naye uma nyukumbelana.
 Uyena futhi swamuzisa uma nyukumbelana
 kutshi amacunweni azomubangisa. U
 nezobenzi zakhe uma nyukumbelana.
 Noma eyaphi umuzila lezelwa njen
 ge nkosi. Umuzila afika kuwona uma nyukumbelana
 hlatsiswa njenge nkosi. Amacunweni
 wonke ayamagisa uma nyukumbelana.
 Uashe afane nomkhambi kaGama
 Senzangakhona wakwaZulu. Uma
nyukumbelana wamuzola uma nyukumbelana
 ngoba wasuke wathathazela. Uthe
uma nyukumbelana esafuna isu lokumu
 bulala uma nyukumbelana. Uthena
 esasho njalo ukuthi kuhle kaku
 ni isu lokumu bulala wabona ku
 kude uma nyukumbelana. Wayengayi funi impi
uma nyukumbelana. Uthena esa
 funa ukubonana nezinduna zika
Silwane kwalapha isihlaselana
 impi. Uthe namanye amacunweni
 awamange esaludela elika uma nyukumbelana.
 izwi.

Uma ngubano akumuthandanga
 u nyudi. Kodwa waye engena kwengya
 luthe. Unyudi insizwa ide emnyama
 ma noko yindle ifana noyise. Uku
 thula kubayo kuyamangalisa. Ayi
 khulumeli puthe inolaka. Isona sa
 kha unyudi akafuni ukululekwa a
 bakhubo. uhamba ebakhethe. Ku
 thina namhla esevumile ukuthi
 isikhole singavulwa ngase ntanyo-
na. Kwathi makuyosayinwa, oyise
 kazi bengaba. Kwathi nomakosi
 emhlophe eba bonisa usizolwesikhole
 abavuma bafuna ukulwa. Njengo
 ba lendaba yayikhulungelwa kloni
ntanyane ethafeni kukhona u
mfundisi Rev. Maries wase maKomeni
elreytown nomshumayeli wakhe
uNzondo Mcumu ka Dlayisa nayokhe
 ukosi yaso Tugela Ferry abathi u
Nyamazane. Amazi oshugcina ka
Nyamazane wathi nina macum
 "kodla idaka njengezimphe, umanata
 imfundo." Kwathi nomakosi ithika
 za ifuna ukwuma. Amacum afuna

ukhulwa nayo. Nezinceku zayisolwa
 inkosi. Kwafisa ukuthi isecane
 ayikabi namandla, isaphetwe izi
 nceku nezinduna. Imithetho ka
nyidi ayiminingi sengathi uhla
 lle ovalweni ujugoba ~~ng~~ naye u
ngubane uyibeka emehlweni inkosi
 ukuthi ingathi ceze ayibophe phak
 ngalesi isizathu akubona kabi kakh
 ukubusa kwayo. Naphezu kokuba
amacunu ku abantu bocuku baya
 muvakashele uNyidi. Naye uya
 bathanda ebathandela ekubesake
 ni. Phela amacunu ehlukeni ku
 khona ondaba ezitha asebukhosini
 ni. Nomucumi langa skungebona
 abasebukhosini. Eyibona benola
 ka ondaba-zitha. Kubathu unvalelwa
macunu wasebukhosini ngo kuyi
 phatha kakhle wanikwa isifu
 nda samacunu naba Shembu e
 duzane nase waschbank. Ubesa
 hleli ngoxola nangokuthula yena
 noma khulwa abashembu nama cumu
 akayingeni yena.

Amakholwa.

Ushwane waye wazisa ama-
kholwa. Ethanda ukubonana
nawo njalo njena. Waye wethemba
ukuthi alingile futhi awarawo
umusindo. Waye wagabamba ibu-
tho lawo wathi izazilezi (izazi). Waye
vumile ukuba amakholwa abe-
nezindlu eziningi zamasono. Uma
kuphika umfundisi omnyama no-
mhlophe wayefuna angchiso e-
ndlini ngomiso lapha ekhondyena
axoxe naye umulomo nomulomo.
Amuphe nokudla. Uma engaphuzi
amuphe inyama. Uma elala ani-
kwo indawo enhle yokulala. Kuya
bonakalo ukuthi ukuba wake
wahlala eside isikhathi wayezo phe-
nduka abayikholwa. Inkosikazi
yakhe uma ngubane useyikho-
lwa lakwa shembe nendodana ya-
khe iyafunda iyikholwa futhi. U-
bejabula uma amakholwa ezo-
mencela umuthandazo ekhaya
lakhe.

Ukujabula kwakhe ukukhombi-
 sa ngoba waye wahlabela. Ngesi
 khathi sakhe, ikholwa belinga
 shaywa noma kukhona impi.
 Kwathi nangempi yezindelo aba-
 fundisi ababonaze bashaywe kwa-
 lwa amabeslu e dwa njina. Umfun-
 ndisi Philimona Sumakude nofokwe
 bayakufakazela lokw ngoba ama-
 sonto awabonango eolwa. Abanye
 abaningi babe balekela/emaso-
 utweni bacasha khona, nebala ka
 sinde labo. Naye umfundisi w
Sumakude wathi eqonde Emhlanga
ne wedlala kuyona impi ayame
 nyaluthe. wathi noma uyibingelela
 yonke yaphakamisa amahawu ya
 jabula. Kwathi nezikholeza funda
 izingane noma ezabanye aka ama-
 bushu zaphuma ezikholeni ngokwe
 saba. nawo amakholwa ayezi
 qenya ngenkosi yawo usilwane.
 ayenzele notshwala ayisile. nenko-
 si wawakachela ayesabeka a-
 makholwa onesithulzi ngaleyo nsuku.

¹⁷ A38
 Kuthu emu kwempu yezinde
 la amakholwa awabe asahloni
 shwa. Okwenza lokuyingoba kwa
 thi abaningi bamabeshu baze
 nza amakholwa, kwavela nokunge
 kumbeki kuwona amakholwa
 alwa namabeshu. Namhlanjona
 uma ilwa impi kuyafana ikholwa
 nebeshu. Uma isigodi silwa nesi
 nye kwaleka nezindlela zokuya
 emasontweni, ngoba nekholwa ka
 yalishaya. Kwathi ngomemulo we
 nye ingane yeshole. Uterzia nxele
 kwagubala izingane eziningi zama
 kholwa, nezizungwa nabafundisi,
 namakhoskazi nawo belu amabe-
 shu agwala. Kuthena ntambana
 yasuka impi yamakholwa odwa
 akwa heje (umshoni yama luthele) na
 wase thembeni. Kwathi akwa heje
 ehluwa amakholwa. Kwathi ebu
 suku amabungwana amabeshu
 ashaya umafana wase thembeni omu
 ncani angakwabeje lamabeshu. Yalwa
 futli ebyubukweshu ubene namabeshu. Yehlu
 kwa yakwa heje futli.

Umatshana makaso:-

Ngushilo ukuthi umathane
 no mawisa nabanyo kwathi u
 ukuba ihlangane impi kabe
tsuwayo namd ngisi elandwane
 babona ukuthi bayafamanje
 na babaleka kwathi umasezi
 beke emuzinyatho wagamuka
 uzulu izinsizwa zibaxosha. Kwama
 fana nomathane naye nokufa abe
 wuwela umzinyathi bazithukusa
 nganeno. Izinsizwa zagonda laba
 ababalekayo kwathi umaziba
 fumana zaba bulala. Amacansi
 zawemukisa nezizhiki nomfula.
 Kwathi umasezi buya azabezisa
 naha ukuba fana. Kuthena uma
 sezshonile bavuka kwayelapho
 selijoshona. Kuthena ngapheshe
 ya komuzinyani bahlangana
 neyaku boesindile. Kwathi ama
cane aphela wonke kulempina
manqwane. Kwaba ukusinda
 kwa boke lapho umatshana bago
 nda ekhaya.

Usebuza umgama inkosi yaba
Shembu ukuthi impi elweba
 njani sebenulandisa ngobaye
 na. walelwa izinduna kukuyo
 kulwa. Usethi, nami ngabe ngifile
 uschalela ovalweni ukuthi uzu
 lu uyeyo. Kwathi ukuba amangq
 si angobe wayikhona ethola u
 kuzingana manjerna. Kuthena ku
 busa yena wawethusa kakhulu
 umnikhuba wokugweba izingane
 kwathi namakholwa wawafosa
 ukuba izingane azigwebi. hoku
 kwenziswa kanjena kuthathwa u
 mhlanga ufakwe ngemva engu
 neni bengathi zodathwa. Bese
 uphehlwa ingane isizokopha impe
 la kakhulu. Yilelo gazike eyilona
 likhishwayo. Kwenzelwa ukuthi
 izingane zikhule zilungile zinge
 halo igazi eliningi. Umgama wayo
 themba ukuthi ingane engaqwebhu
 ngo ayilungu kahle ayizothi iba
 umhlanya ingakwazi ukuzithoba

Kunzinyanga ezenza loku ukw
 qweba izingane. Phela abanye ba
 besaba ukukhata kwezingane. Nzi
 nduna zaziqaphela impela lo ku.
 nabazali babe wuthanda lomku
 ba ngoba bewathemba ukuthi
 yasiga impela izingane. Umuntu
 onamanga wayemizonda kakulu um
 yane.

Impi yase Mhlangane
Umanyele mziwase ngoqobo no luphondo
nye.

Kwathi ukuba abone uliba ka Phakade
 ukuthi akukhomasiza impela uMzocutwaga
 uzakuba inkosi wagala ukutshisa imizi.
 Kwathi umaliyoshona wayidumela imizi
 yamathela. Ukuphuma kwawo amathela
 ahloma nawo. Kwathi ebusuku yadumela
 na chulwa amathela. Kodwa kwathi nga
 kusasa yahlanganela khona ngaphe
 zulu emhlangane. Kwathi nabesigodi sa
 kwa sumakude, na madulane no kanala
la zakhuphuka. Kwazisa ukuthi ku
 zozonke izigodi kukhona izindela nama
 thela. Kimpiko yahlanganela ngaphansi
 ngasothukela ligala ukushona ilanga.
 Kwathi ebusuku labanonyezi. Kwehlu
 lwa izindela kulera. Umanyele kwathi
 loku umuntu oremudala wezwakala
 ehleka kahulu. Yena umanyele waye
 ngase zindeleni. Wayembethe isipluku
 sakhe esigola nesihlangu sakhe esuntu
 si. Nenkosi uliba wajakula ukubona u

Umanyela phakathi kwempi ngoba e
 mazi ukuthi uyisilinga. yathi ukudl
 melana kwezwakala amathela namawisa
 kujikijela izindela n^uafuthi amathela. Kodwa
 kwathi uma isihlangene kwaphela loko
 Umanyela wayeluphondo kwesokudla le
 mpi. Kwathi uma isidumelene waphu
 phumelela ukhulabana. Wagwazangom
 khonto waze wagoba wenziva igazi lama
 doda. Kwathi uma eseswele ukuthi we
 nzenyani wathuke ethola umkhonto
 owe komunye asengwazile. Lase lishoni
 le kuleyonkatho. Kwathi ebona wabona
 eseyedwa. Kwathi umasebo muthelakela
 waphuma ngosizi omkhontweni yama
 doda. Kuthena uma esemulandela ese
 baleka nabanye iningi laba kubose
 le balekile abanye abefile ngoba
 phela amathelamali ayesebenisa
 nezbanu kulempi. Kwathi bonke aba
 semacunwini bafa bawabalandela
 na sengathi kwazenza umuhlo
 lo omkhulu impela. UManyela we
 thuka ehlangana no kuphondo noma
 uMofu nxele. Eloku uMofu elezinsizwa

24

Basebeba phethe kwathi kanti
 kumnyama futli kunezisululu
 eziningi kuleyondawo futli kuse
 ntabeni okwabe kusabona kala.
 Babathens agwala amathelaneli
 lapho ke bama no Mofu. Lapho u
 Mofu enza isimangaliso wawisa a
 madoda amabili alandelana. Ngokho
 a Manyela eyedwa ngabe wafa. Wasi
 ndiswa u Mofu. Uthena ukubona
 loku amathela agala manyena u
 kuhlehla. Isibamu sasiloku sigwa
 kele. Kuthena okokugcina u Mofu wawo
 phansi ewiswa umfoka sladla khona
 belu emhlangane. Uthena uma amu
 wise akhambaka ubona u manyela
u manyela naye wazabalaza. Kwathi
 ebona wayeselapha u Mofu lapho
 abaqwaza baze bagwala igazi ngezi
 fuba. Uthena ukuba bamuwise
umfoka sladla kwazisa ukuthi
 sebediniwe impela. Babaleka
 basiza kala ngoba kwakusebuse
 bacasho. Kuthena ngakusasa

umaschu bekwa abafileyo nabo
 kwacatshwanga ukuthi abafileyo
 kwathi umaliyo shona babonaka
 la u mofu naye u manuela. U liba
 wayesethumule ku mkwenyana ng-
 a phesheya kol hwe npojana. Uthe
 na una izamazama eka mkwenyana
 bayilamula abashlopho. Baywini-
 bela yonke impi ka mkwenyane. Kwa-
 thi neyamathela nezindela bayi-
 lamula. Banubamba u liba ba-
 mudingisa. Kwathi naye umzotitwa
 yo akabusa kwabusa u mjindi oye
 na esekhona namanyana. Impi
 yamathela nezindela yalettha uku-
 ngezwaneni kumacumi ewonke ngoba
 ekhamba yala ivuka lendaba. Kwathi
 ngoba amathela manane asuka
 phakathi kwama zindela. Abani-
 ngi bathutha bagonda ezinika
 ngala ukuyo khonza kwaba mhlo-
 phe. naye umanyela wathutha
 wabalika wagonda khona enka-
 ngala, ngendaba yendlela eyavela
 emvakwalempi.

Amasela. Abantu abaningi ba phenduka amasela ngelendlala. I hakhulu abafelwa amadoda abo. Kwathi abakwa sladla umuzi omu khulu waphenduka amasela. Kwathi zonke izimbuzi ezingase simumu ukuya ngase ntanyana zaphela i ndaba yawo amasela. Kwathi no ma kaphuma impi yokufuna izi mbuzi bafumanisa ukuthi zidli wa amasela. Kwathi bonke labo abontshontshayo baxoshwa baya ezinkangala abaningi. Naye uma nyela waphenduka lona isela elikhulu wazigeda izimbuzi zakwa sumakude. Kwathi umundeni wa kwa sumakude wahlangana wa muxosha. Namanyana khezwani nomundeni wahluko. Nasenkanga la wafika wantshontsha hakhulu amasaka abamblophe. Kwathinga lendlala nezinkomo zaphela. Naba kwa sladla baxoshwa ngendabayo kuntshontsha. Kwabulawa nezinja futhi ngendaba yendlala. End. S. 438

End 438